

Frojimovics Kinga

HELYÜNK A HOLOKAUSZT TÖRTÉNETÍRÁSÁBAN A JERUZSÁLEMI YAD VASHEMBŐL NÉZVE

A Kommentár 2008/3. számában Gyáni Gábor társadalomtörténész egy kutatási területéről meglehetősen távol álló témáról, a magyarországi holokausztkutatás helyzetéről jelentetett meg igen súlyos állításokat tartalmazó írást.¹ Gyáni ugyan írása legvégén, tehát miután az olvasó végigolvasta néha szurkálódástól sem mentes megállapításait,² leszögezi, hogy: „írásom felkérésre készült, és olyan történész műve, aki maga nem kutatja a holokauszt (magyar) történetét. Szubjektív megfigyeléseket és megjegyzéseket rögzít csupán, [...] egy szakmabeli kívülálló észrevételeit.”³

Mindenekelőtt egy apró megjegyzés. Ha már a cikk témája részben a holokauszt kutatásával (is) foglalkozó intézmények, és bennük a magyarországi kutatók részvétele vagy ismertsége, érdemes pontosítani. Magyarországon „1987-ben külön Zsidó Kutatási Központ jött létre az Akadémia égisze alatt” – írja Gyáni.⁴ Természetesen a Komoróczy Géza professzor, majd tavaly óta dr. Bányai Viktória vezette MTA Judaisztikai Kutatócsoportról van szó, melynek jelenlegi elnevezése MTA Judaisztikai Kutatóközpont. Gyáni Gábor cikkében, annak köszönhetően, hogy egész írását gyakorlatilag egyetlen mű, a Dan Stone szerkesztésében 2004-ben angolul megjelent historiográfiai áttekintésre alapozta,⁵ az intézet angol nevének – Center of Jewish Studies – tükörfordítását adta.

Ennél az apróságnál azonban persze sokkal súlyosabb ügyről van szó, hiszen Gyáni szerint „mutatóba sem akad olyan mai magyar holokauszt-történész, aki képes lenne felkelteni maga iránt a téma határainkon kívüli kutatóinak figyelmét, akinek tudnának a kutatásairól és idéznék eredményeit”.⁶ Gyáni szerint egyetlen kivétel mégis csak akad, Molnár Judit 1995-ben megjelent műve, a *Žsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkörületben*. Éppen ezt a magyar nyelven megjelent művet ugyanis haszonnal forgatta Tim Cole a budapesti gettókról írt, Gyáni szerint „revelatív”⁷ monográfiája⁸ írásakor. Csak egy zárójeles megjegyzés: legújabb, egyelőre csak héber nyelven hozzáférhető könyvében a

¹ GYÁNI Gábor: *Helyünk a holokauszt történetírásában*, Kommentár 2008/3., 13–23.

² A magyarországi holokauszt 50. évfordulója alkalmából megjelentetett tanulmánykötetben (Randolph L. BRAHAM – Attila PÓK: *The Holocaust in Hungary Fifty Years Later*, Columbia UP, New York, 1997) magyarul megjelent cikkekkel kapcsolatban például kijelenti: az írások többnyire „nem is igen kapcsolódnak a holokauszt kutatásának nemzetközi beszédmódjához és tematikájához, nyelvi hozzáférhetetlenségük a nemzetközi tudományos közösség számára nem feltétlenül von ezért maga után súlyosabb következményeket” (GYÁNI: *I. m.*, 14).

³ *Uo.*, 23.

⁴ *Uo.*, 13.

⁵ *The Historiography of the Holocaust*, szerk. Dan Stone, Palgrave–Macmillan, Basingstoke, 2004.

⁶ GYÁNI: *I. m.*, 13.

⁷ *Uo.*, 14.

⁸ Tim COLE: *Holocaust City. The Making of a Jewish Ghetto*, Routledge, New York – London, 2003.

gettók kialakulásáról Dan Michman, a jeruzsálemi Yad Vashem főtörténésze azt tartja Cole könyve alapvető hibájának, hogy fenntartás nélkül elfogadja (sok más kutatóhoz hasonlóan) azt a holokauszt historiográfiájában már korán kialakult nézetet, mely szerint a gettók a náci rendszerben a zsidók kirekesztésének és megsemmisítésének szükséges és egyben elengedhetetlen elemei voltak.⁹ Michman szisztematikusan áttekintve a náci megszállta területeken létrejött gettók kialakulásának történetét, valóban revelatív könyvében ettől alapjaiban eltérő eredményre jut.

Gyáni azonban cikkében még ennél a – már önmagában is elég súlyos – állításnál is tovább megy, és egyenesen kijelenti, hogy „a magyar holokauszt-történetek nem kapcsolódnak kellő mértékben a tudomány nemzetközi intézményi rendjéhez”, és ennek köszönhetően nem publikálnak olyan nemzetközi folyóiratokban, „ahol a holokauszt átlagon felüli publicitást kap”.¹⁰

Mindezeket a kérdéseket évek óta Izraelben élve, és az utóbbi években egyre inkább a magyarországi holokauszt történetével foglalkozó levéltárosként és történészként alapvetően másként látom.¹¹ Napjainkban a világon két általánosan elismert vezető intézménye van a holokauszt kutatásának, a jeruzsálemi Yad Vashem, vagyis az izraeli állami Holokauszt Emlékhatóság, valamint a Washington D. C.-ben található United States Holocaust Memorial Museum. Mindkét intézmény saját tudományos folyóirattal rendelkezik. Ezek a héberül és angolul megjelenő Yad Vashem Studies, valamint az angolul megjelenő Holocaust and Genocide Studies. A holokauszt kutatásának szentelt nemzetközi tudományos folyóiratok lévén, feltételezem, ezek azok a lapok, melyekben a holokauszt – Gyáni szavával – „átlagon felüli publicitást kap”. A Yad Vashem ezen kívül saját könyvkiadóval is rendelkezik, mely évente több tucat tudományos munkát és más jellegű művet, például visszaemlékezéseket, naplókat ad ki kizárólag a holokauszt témakörében.

A következőkben csak utalok arra, hogy szűkebb „pátriám” folyóiratában, a Yad Vashem Studiesban mind Karsai László, mind Molnár Judit nemcsak hogy publikálnak, hanem meglehetősen intenzíven publikálnak: 2002 óta két-két tanulmányuk jelent meg. Annak bemutatására, hogy műveiket külföldi szerzők mennyiben használják, túl egyszerű megoldás lenne, ha csupán saját, az utóbbi két év során megjelent munkáimra utalnék, hiszen természetesen számomra nem okoz nyelvi gondot a magyarországi holokauszttal kapcsolatos szakirodalom követése.¹² Ezért inkább Dan Michman, a Yad Vashem főtörténésze egy 2005-ben megjelent cikkére utalok. Michman 2004-ben a Molnár Judit által Budapesten szervezett nemzetközi holokauszt-konferencia egyik elő-

⁹ Dan MICHMAN: *The Jewish Ghettos During the Shoah. How and Why Did They Emerge?*, Yad Vashem, Jerusalem, 2008, 21 (héber nyelven; Michman könyve rövidesen németül és angolul is megjelenik).

¹⁰ GYÁNI: *I. m.*, 14.

¹¹ 2003-ban a Bar-Ilan University Jewish History Departmentjén szereztem doktori fokozatot Dan Michman és Yehuda Don professzorok vezetésével. Azóta a Yad Vashem különböző részlegeiben dolgoztam és kutattam ösztöndíjasként, illetve különböző tudományos projekteken. 2006 novemberében kineveztek a Yad Vashem Archives magyar részlegének igazgatójává.

¹² Lásd *I have been a stranger in a strange land. The Hungarian State and Jewish Refugees in Hungary, 1933–1945*, Yad Vashem, Jerusalem, 2007; *Szétszakadt történelem. Zsidó vallási irányzatok Magyarországon, 1868–1950*, Balassi, Budapest, 2008.

adója volt, előadásában a magyarországi zsidó tanácsokkal foglalkozott. A szintén Molnár által szerkesztett konferenciakötet (angol és magyar egyaránt) 2005-ben jelent meg. A kötetben megjelent tanulmányában a magyarul nem tudó Michman egyik alapvető forrása Molnár Judit fentiekben már idézett *Yad Vashem Studies*-ban megjelent cikke volt a Magyar Zsidók Központi Tanácsáról.¹³ Ha már mást nem, ezt a kötetet, azt gondolom, Gyánninak is ismernie kellene. És akkor nem csupán a Dan Stone könyvében publikáló Thomas C. Foxra kellene hagyatkoznia annak megítélésekor, mennyire ismerik és használják vezető magyarországi holokauszt-történészek írásait napjaink vezető holokauszt-történészei.

Mindezen túl azt sem árt tudni, hogy a szovjet blokk összeomlását követően a Yad Vashem Archives a volt kommunista országokban sorra kutathatóvá váló levéltárakban az 1990-es évek elejétől kezdve igen intenzív anyaggyűjtést végez. Ehhez szinte mindenhol az adott ország legjobb holokauszt-kutatóiból és levéltárosokból álló csoportokat szervezett, melyek szisztematikusan feltárják a levéltárakban felhalmozott releváns iratokat. Magyarországon Karsai és Molnár vezeti immár tizenöt éve a Yad Vashem Archives Magyarországi Kutatócsoportját, amely szisztematikusan gyűjti minden magyarországi állami és egyházi levéltárból a holokausztra vonatkozó dokumentumokat. A kutatócsoport munkatársai között megtalálhatók mindazok a fiatalabb nemzedékhez tartozó történészek és levéltárosok is (itt elsősorban Csősz Lászlóra, Kádár Gáborra és Vági Zoltánra, valamint a Magyar Zsidó Levéltár levéltárosára, Toronyi Zsuzsannára gondolok), akik már eddigi munkájukkal is fontos művekkel járultak hozzá a magyarországi holokauszt kutatásához.

Nem vitatkozom, sőt mélyen egyetértek Gyáni Gáborral abban a Hayden White-i ihletésű megállapítással, hogy a történész feladata „a múlt történetbe foglalása, egy vagy több nézőpont szerinti képének narratív tálalása”.¹⁴ Mit tegyünk azonban akkor, ha ehhez még nem áll rendelkezésünkre a szükséges corpus? Mindazt a forrásgyűjtő, forrásfeltáró munkát, amit a magyarországi történészek mondjuk a magyar középkor tekintetében már jó ideje, nagyrészt a 19. században elvégeztek, a magyarországi holokauszt történetével kapcsolatban még senki sem végezte el. Persze ne feledjük, a holokauszt még mindig túl közel van, és 1989 előtt a magyarországi levéltárakban mindannyiunk által túl jól ismert nehézségekbe ütközött a szabad kutatás. Szerintem is nagy kár, hogy erre egy külföldi kutatóhely, a Yad Vashem levéltára szánta el magát az 1990-es évek elején, de ebben mégsem lehet a mai magyarországi holokauszt-kutatókat hibáztatni, főleg nem azokat, akik tizenöt éve komoly idő- és energiaráfordítással ezt a súlyos hiányt igyekeznek pótolni.

A források feltárását nem helyettesítheti a teoretikus, történetfilozófiai megközelítés, hiszen a történész munkájában egyik nem lehet meg a másik nélkül. Ezt jól mutat-

¹³ Dan MICHMAN: *A Zsidó Tanács – a magyar helyzet új szempontok tükrében = A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*, szerk. Molnár Judit, Balassi, Budapest, 2005, 247–257. Angol kiadása: *The Jewish Councils Phenomenon. New Insights and Their Implications for the Hungarian Case = The Holocaust in Hungary. A European Perspective*, szerk. Judit Molnár, Balassi, Budapest, 2005, 254–264.

¹⁴ GYÁNI: *I. m.*, 21.

ja, ahogy Dan Michman határozza meg a történész feladatát, azaz a történettudományt szintén a Hayden White-i teoretikus keretben: „mivel a történésznek elbeszélő formában kell megalkotnia művét (kutatásainak eredménye egy elbeszélés lesz), a 20. század második felének több történetfilozófusa, mindenekelőtt Hayden White a történettudományt az irodalom ikertestvéreként határozta meg, tehát fikcióként, s nem valódi tudományként. A történettudomány mégis *valódi* tudomány – nem úgy, mint a természettudomány, amelyet a köznapi gondolkodás hajlamos az egyetlen »valódi« tudománynak tekinteni, hanem a német definíció szerinti *Wissenschaft* értelemben: a történettudomány a megismerés egy olyan területe, amelyet bevett, rendszerezett és elfogadott szabályok irányítanak.” A történészek tehát maguk szűkítik le kreatív, narratíva-teremtő játékterüket azáltal, hogy egyrészt elbeszélésüket a dokumentumok lehető legszélesebb feltárására alapozzák, másrészt mivel „a történész önkifejezésének eszközei a szavak; maga a nyelv, elengedhetetlen [...] a felmerülő koncepciók és kifejezések pontos definiálása és következetes használata”.¹⁵

Végezetül csak remélni tudom, hogy Gyáni Gábor írásával sem példát nem nyújt mások számára, sem divatot nem teremt: a magyarországi historiográfiai írásokban nem terjed el a „szakmabeli kívülálló észrevételei” műfaj. Reményeim szerint a jövőben is mértékadó, az adott szakterületen megfelelő szakmai felkészültséggel rendelkező és a nemzetközi szakirodalomban is jártas történészek komoly és természetesen kellően kritikus műhelyvitáit olvashatjuk majd továbbra is. A félreértések elkerülése végett még csak véletlenül sem szeretném azt a látszatot kelteni, hogy a „szakmabeli kívülállók” ki akarnám zárni az érdemi, megalapozott hozzászólás lehetőségéből. Úgy vélem azonban, hogy a mai magyarországi történésztársadalomban „szakmabeli kívülállóságból” és konkrétan a holokauszt hazai kutatásához való hozzászólásban az alapvetően ókortörténész Komoróczy Géza professzor adott megfontolandó példát mindenkinek, amikor 2000-ben megjelentette cikkgyűjteményét *Holocaust: A pernye beleég bőrünkbe* címmel (Osiris, Budapest).

¹⁵ Idén év végén a Balassi Könyvkiadó gondozásában fog napvilágot látni Dan Michman historiográfiai műve *Holokauszt és történetírás* címen. Az eredetileg héberül 1998-ban megjelent munka bővített angol kiadása 2003-ban készült el, de a mű hozzáférhető német, olasz és orosz nyelven is. Angolul lásd: *Holocaust Historiography, A Jewish Perspective. Conceptualizations, Terminology, Approaches and Fundamental Issues*, Vallentine Mitchell, London–Portland. Az idézet a könyv bevezetőjéből való (az angol változatban az 1. lapon).